

STÁTNÍ PRACOVNÍ SLUŽBA V KONTEXTU *SUDETENDEUTSCHER FREIWILLIGER ARBEITSDIENST* V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU: ROZPOR IDEÁLŮ DEMOKRACIE A HOSPODÁŘSKÉ REALITY 30. LET 20. STOLETÍ¹

Jitka Balcarová

Jitka Balcarová: Civil labour service in the context of the *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* in interwar Czechoslovakia: the contradiction of the ideals of democracy and economic reality in the 1930s

The article deals with the issue of unemployment in the 1930s in Czechoslovakia in the context of efforts to alleviate it by means of the so-called labour service and the construction of labour camps for young people, especially the youth. The existence of two strong national communities (Czechs and Germans) brought about a double effort of the same, i.e. Czechoslovakia witnessed the implementation of labour service, which can be described as civil service on the one hand and “Sudeten German” service on the other. The so-called labour battalions established at the municipal level and the so-called labour battalions of the Baťa company, the formation of which was primarily motivated by private business interest, are left aside.

*The author provides a comparison of the development of the then world phenomenon — alleviating youth unemployment in two national environments in one state. The first part of the article provides an overview of state activities in the construction of so-called labour camps, followed by a comparison with the *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* (Sudeten German Voluntary Labour Service, SFAD), where the author refers to an already published analysis. The chosen issue is explored on the basis of sources from that period - archival and printed ones, of Czech and German provenance, and application of a comparative method in particular. The article also aims to point out the professional deviation of the interpretation of the issue by part of historiographic research, which puts the labour service in direct connection with prisons for the correction of criminals from the Habsburg monarchy and forced labour camps from the time of Nazi Germany.*

Key Words: *interwar Czechoslovakia; 20th Century; unemployment; labour camps; Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst; Sudeten German Voluntary Labour Service*

Úvod: stav výzkumu

Pracovní službu s jejím organizačním vyjádřením v táborové instituci jako prostředek boje proti nezaměstnanosti ve 30. letech 20. století tematizují práce věnující se sociální a hospodářské otázce v meziválečném Československu. Výběrově je zde uvedena jedna z nejzdařilejších prací v této oblasti od Jakuba Rákosníka „Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938“. Rákosník sleduje veřejnou diskuzi o problematice pracovních táborů ve vládních kruzích a v poslanecké sněmovně Národního shromáždění republiky Československé, přičemž konstatuje, že Československo v otázce pracovních táborů a pracovní povinnosti zůstalo na půli cesty. Státní pracovní tábory sice vznikaly (a zanikaly), ale až do přelomu 1938–1939 se jednalo spíše o experimenty a nikoli o standardní prostředek péče o nezaměstnané.² Stručná zmínka o stát-

1 Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národní památkový ústav.

2 Jakub RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech*

ních pracovních táborech, resp. o táboru v Terezíně je učiněna v práci o hospodářských a sociálních dějinách z pera kolektivu Václava Průchy.³

V roce 2016 vyšly dva články na téma pracovních táborů v meziválečném Československu. Název článku Víta Strobacha a Pavla Balouna v sobě nese onen názorový rozpor, který doprovázel vládní diskuze o zřizování pracovních táborů téměř po celá 30. léta meziválečného Československa. Podtitul jejich článku zní: Pracovní tábory mezi liberální demokracií a diktaturou. Nedomnívám se však, že by pracovní tábory zřizované státem, obcemi nebo soukromými subjekty za účelem zmírnění dopadu nezaměstnanosti u mladých mužů na dobrovolném principu měly být vykládány v kontextu vývoje institucí pro nedostatečně disciplinované jedince či pro osoby štítící se práce, pro něž práce představovala prostředek nápravy a trestu.⁴ Tzv. instituce donucovacích pracoven a polepšovacích ústavů⁵ v rakouské monarchii, uplatňované po roce 1918 i v Československu a v roce 1929 doplněné tzv. nucenými pracovními koloniemi,⁶ měly svůj původ ještě v předindustriální době, neznaly masovou nezaměstnanost a ani sociologicky položenou otázku výchovy mládeže, jako tomu bylo ve 30. letech 20. století v meziválečném Československu i jinde ve světě. Navíc byly určeny zejména pro zločince, potulné cikány a tuláky, tedy osoby na okraji společnosti s velice nízkou, anebo zcela žádnou pracovní morálkou. Cílová skupina např. německé Říšské pracovní služby (*Reichsarbeitsdienst*) však byla zcela odlišná. Členové tábora, toho času nezaměstnaní, měli představovat zdravé formativní jádro pro novou mužskou vrstvu národa, v mnoha ohledech elitní, nazývanou příznačně „aristokracie práce“.⁷ Tábory pracovní služby měly formovat tzv. *Arbeitsmanna*, ztělesňujícího tzv. nového německého člověka.⁸ S ústupem nezaměstnanosti koncept pracovní služby přetrvával a byl

1918–1938, s. 328–332.

- 3 Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl období 1918–1945*, Brno 2004, s. 402.
- 4 „*Pracovní tábory navazovaly na prostředky regulace práce známé z přelomu století a zároveň doplňovaly sadu mimořádných ekonomických jako politických nástrojů v době všeobecného ohrožení.*“ Vít STROBACH a Pavel BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti, Pracovní tábory mezi liberální demokracií a diktaturou*, Dějiny a současnost, 2016, č. 7, s. 39.
- 5 Rakouské ústavy nazývané donucovací pracovny, v Čechách káznici, mají svůj původ na konci 18. století. Pravidla pro jejich fungování byla vydána dvorským dekretem ze dne 15. 6. 1811, další úpravu představuje zákon ze dne 10. 5. 1873 (č. 108 ř. z.), jejich zřizování a správa byla následně upravena dvěma říšskými zákony ze dne 24. 5. 1885 (č. 89 ř. z., č. 90 ř. z.). Heslo: Donucovací pracovny, *Ottův slovník naučný*, s. 812–813, dostupné online: <http://archive.org/stream/ottvovslovnknauni11ottogoog#page/n888/mode/2up>, [cit. 12. 2. 2019].
- 6 Zákon č. 102/1929 Sb. o zřízení nucených pracovních kolonií, schválený dne 25. 6. 1929, dostupné online: <https://www.dauc.cz/dokument/?modul=pr&cislo=4854>, [cit. 12. 2. 2019].
- 7 Will DECKER, *Der deutsche Weg. Ein Leitfaden zur staatspolitischen Erziehung der deutschen Jugend im Arbeitsdienst*, Leipzig 1933, s. 18, 23.
- 8 Pojem *Arbeitsmann* – muž práce označoval mužského člena německé pracovní služby, obdobně členka pracovní služby se označovala za *Arbeitsmaid* – dívka práce. V hierarchii pracovní služby představoval *Arbeitsmann* nejnižší hodnost. Výchova a život v táboře za stálého působení vzoru vůdce ho měla vychovat k pospolitostnímu duchu, tj. ke kolektivismu a k nacionálně socialistickému pojetí práce. Je popisován jako ideální typ nového člověka, ve kterém se snoubí to nejryzejší z rolníka, vojáka a dělníka. Jako ideální člen nacionálně socialistické *Volksgemeinschaft* – nacionálního společenství či pospolitosti (srov. výklad dále) byl rasově čistý, geneticky nezatížený, tj. nordický rasový typ, stoupenec nacionálně socialistického světového názoru a prost znaků liberální éry jako byly individualismus, egoismus, materialismus a přirozená osobní svoboda.

rozšířen i na zaměstnané mladé lidi, čímž se naplnila litera výchovného cíle pracovní služby, ponechejme nyní stranou nacionálně socialistickou povahu těchto cílů.

Zavádějící terminologické prolínání až překrývání pojmů tábory nucených prací a tábory pracovní pospolitosti či tábory pracovní služby je zjevné z článku Venduly Hnídkové.⁹ Autorka při výkladu architektonického řešení státních táborů pracovní pospolitosti na Slovensku a Baťových pracovních praporů v meziválečném období a tzv. pracovních útvarů zřizovaných na základě vládního nařízení o zřizování pracovních táborů ze dne 11. října 1938 uvádí, že by pracovní útvary snesly označení tábory nucených prací.¹⁰

Tábor pracovní pospolitosti a tábor pracovní služby německé menšiny, oba označované za pracovní tábor, představovaly organizační formu jasně definovaného života uzavřené komunity zřizované v rámci tzv. produktivní péče o nezaměstnané. Navíc v meziválečném Československu bylo členství v táborech dobrovolné, s možností odchodu z tábora. Je tedy zcela namístě zdůraznit nutnost odlišovat od sebe a nezaměňovat v odborných výkladech pojmy tábory nucených prací a tábory pracovní pospolitosti a pracovní služby, byť se jedná o instituci tábora a nevytrhávat je z kontextů sociálních, hospodářských, politických, ale i kulturních a nepředkládat tak zjednodušené závěry.

Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst (Sudetoněmecká dobrovolná pracovní služba, dále jen SFAD) jako svépomocný projekt nacionálně uvědomělé převážné části německé menšiny v ČSR byla uceleněji představena v publikaci autorky tohoto článku Jitky Balcarové „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen* a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“. Na necelých deseti stranách jsou zde vymezeny hlavní etapy organizační výstavby a účel pracovní služby, a to v kontextu hospodářské a politické krize 30. let v meziválečném Československu.¹¹ Jedny z prací informujících o německé, resp. sudetoněmecké pracovní službě v ČSR jsou publikace od Jaroslava Césara a Bohumila Černého¹² a od Jakuba Rákosníka.¹³ V několika málo větách je zde zmínka o „zvláštním charakteru“ pracovních táborů mezi českými Němci, o zřizovateli *Bund der Deutschen* (Svaz Němců) a *Deutscher Turnverband* (Německý turnerský svaz), o založení školy pro velitele pracovních táborů ve Stráži pod Ralskem a o tom, že se jednalo o prostředek výchovy mládeže k „masovému citění“, přičemž Rákosník čerpá z publikace dvojice César – Černý.

Nezaměstnanost mládeže jako nový socio-hospodářský jev

Hospodářská krize 30. let 20. století s sebou přinesla doposud ve společnosti neřešený problém, a to vysokou nezaměstnanost mládeže a mladých lidí. Nezaměstnanost mladé generace se považovala za nový neblahý fenomén doby. V ČSR byla nejvíce postižena dělnická mládež po vyučení a absolventi středních a vysokých škol po ukončení studia ve věku od 15 do 24 let. Z celkového počtu evidovaných nezaměstnaných v roce 1933 (920 000)

9 Vendula HNÍDKOVÁ, *Pracovní tábory v meziválečném Československu: konečné řešení nezaměstnanosti*, Era 21, roč. 16, 2016, č. 4, s. 41–43.

10 Tamtéž, s. 42.

11 Jitka BALCAROVÁ, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen* a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013, s. 314–323. Téma *Sudetendeutscher Arbeitsdienst* je aktuálně zpracováváno do podoby monografie u nakladatelství Karolinum.

12 Jaroslav CÉSAR a Bohuslav ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938, díl 2*, Praha 1962, s. 304.

13 J. RÁKOSNÍK, *Odvračená tvář*, s. 330.

bylo 200 000 mládeže, tj. 21,7 %.¹⁴ V roce 1934 byly zveřejněny údaje Mezinárodního úřadu práce. Podle nich bylo v ČSR k roku 1932 z celkového počtu nezaměstnaných 24 % mládeže (např. v Německu k roku 1933 26 %).¹⁵ Historiografie shodně uvádí, že lidé ve věku do 25 let tvořili zhruba jednu čtvrtinu všech neumístěných uchazečů o práci.¹⁶ Odhady k roku 1935 uvádějí, že v ČSR bylo 60 000 až 80 000 nezaměstnané německé mládeže.¹⁷ Toto ekonomické a psychické zatížení nezaměstnaných bylo značné. V jedné rodině bývával zpravidla nezaměstnaný více než jeden člen. Mladý jedinec dostával cejch „darmožrouta“ a otec rodiny bez zaměstnání ztrácel přirozenou autoritu. S dlouhotrvající nezaměstnaností a nedostatečnou stravou se prohlubovala nemocnost a tělesná sešlost až zchátralost, což připravovalo půdu ke ztrátě vlastní sebeúcty.¹⁸

Ministerstvo sociální péče (dále jen MSP) a jeho realizovaná (i nerealizovaná) opatření proti nezaměstnanosti charakterizuje určitá krátkozrakost a tendence spokojit se s nejjednodušším možným řešením, což obecně byla logika státní politiky boje proti nezaměstnanosti až do roku 1938.¹⁹ Systém péče o nezaměstnané stál na třech hlavních pilířích: gentský systém,²⁰ státní stravovací akce²¹ a produktivní péče,²² doplňovaných dalšími formami péče jako byly sbírkové akce, zimní útulny pro mládež aj.²³

Československá vláda řešila problém nezaměstnanosti mládeže dvojí cestou. U těch nejmladších ji řešilo převážně školství a prodloužení školní docházky,²⁴ druhou cestu představovala realizace zvláštních forem péče o mladé nezaměstnané. Jednalo se o dvě příbuzná opatření: útulny pro mládež a pracovní tábory. První z nich se těšilo všeobecné oblibě, o druhém se rozsáhle diskutovalo a o jeho povaze a účelnosti nepanovala shoda. Teprve až v druhé republice se staly systémovou součástí státní péče o nezaměstnané, a to nejen z řad mladých lidí.²⁵

14 V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 401.

15 Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (dále jen BayHStA München), Sudetendetendentes Archiv (dále jen SdA), RAD, SFAD, II. A–L, II/A/7–1935, Jugendlichenarbeitslosigkeit, s. 7.

16 Údaj se opírá o řadu dobových dokumentů. J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, s. 326 (zde poznámka č. 156), 351.

17 Národní archiv Praha, Presidium ministerstva vnitra (dále jen PMV), 225-994-1, Opis. Referat über die neue Aufgabestellung auf dem Gebiete des Arbeitsdienstes gegalten auf der Sonderberatung für Fachwärte auf dem Bundesfeste in Hohenebel.

18 Karl BÜHLER, *Die Pädagogische Problematik des Freiwilligen Arbeitsdienstes*, Aachen 1978, s. 42.

19 J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, s. 237.

20 Gentský systém jako systém podpor v nezaměstnanosti byl v Československu uzákoněn v roce 1921 s platností od roku 1925. Systém přenášel povinnost vyplácet nezaměstnaným peněžitou podporu ze státních orgánů na odborové organizace, které byly částečně dotované státem. Podporu získal jen ten, kdo byl členem odborů nejméně šest měsíců před ztrátou zaměstnání. Blíže: J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, s. 192–201.

21 Účelem státní stravovací akce bylo poskytnout podporu nezaměstnaným, kteří nedostávali podporu v nezaměstnanosti se státním příspěvkem podle tzv. gentského systému. Péče o nezaměstnané, tisky, Poslanecká sněmovna, NS RČS 1929–1935, digitální knihovna, dostupné online: http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t1410_41.htm, [cit. 20. 1. 2019].

22 Tzv. produktivní péče se realizovala v systému péče o nezaměstnané v rámci státní investiční politiky jako aktivní politika nezaměstnanosti. Blíže: J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, s. 250–254.

23 Tamtéž, s. 15.

24 NA Praha, Ministerstvo sociální péče (dále jen MSP), k. č. 3719, G 4/d–9, 5490, Školní povinnosti/prodloužení.

25 J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, s. 326, 351.

Pracovní tábory nebyly ve společnosti přijímány vůbec jednoznačně. V rezolucích o řešení hospodářské krize se jejich zavedení žádalo však relativně často, více pak na pravici, ale rovněž i v nižších složkách levicových odborů.²⁶ Námitky zaznívaly v tom směru, že tábory nemohou nahradit řádnou péči o nezaměstnanou mládež, že lacinost pracovní síly v rámci táborů nepřímo zhorší možnost pracovního uplatnění ostatních nezaměstnaných v okolí a že vojenská kázeň praktikovaná v táborech může ztížit návrat do každodenního života.²⁷ V německém prostředí však naproti tomu bylo přímo vyžadováno, aby se disciplinační formy života v táborech přenesly za jejich zdi a staly se trvalou součástí každodennosti národa. Tábory nakonec byly zřizovány nejen z popudu státních úřadů s kompetenční taktovkou MSP a z iniciativy komunálních struktur (Praha, Brno, jednotlivé obce), nýbrž i ze strany podnikatelských lídrů svého oboru (firma Baťa). U čs. Němců se jejich zřizování chopily nacionální svazy *Bund der Deutschen* a *Deutscher Turnverband*, za zády s Henleinovou *Sudetendeutsche Partei* (Sudetoněmecká strana).

Pracovní služba jako téma veřejných intelektuálních diskuzí

Živelnost nezaměstnanosti v Československu a monitoring přijatých opatření proti nezaměstnanosti v okolních státech přispěly relativně značnému zájmu o pracovní službu ze strany veřejných (intelektuálních) kruhů české společnosti. České studentstvo zorganizovalo dne 8. května 1934 veřejný tematický diskusní večer na české technice k pracovní službě a pracovním táborem.²⁸ Mezi pozvanými byli poslanec za sociální demokraty Jaromír Nečas (1888–1945), nadporučík Novák z ministerstva obrany, pražský stavební podnikatel Ing. Václav Maria Havel (1897–1979) za Demokratický střed,²⁹ za skauty Antonín Benjamin Svojsík (1876–1938), ze Státního úřadu statistického dr. Kollar a z ministerstva školství prof. Hejmann. Během diskusního večera se vykristalizovala dvě stanoviska k pracovní službě, zastávaná poslancem Nečasem a podnikatelem Ing. Havlem. Oba svými stanovisky zároveň prezentovaly dva ústřední názory na pracovní službu v Československu. Nečas na téma pracovní služby hojně publikoval a během večera prokázal rozsáhlou obeznanost problematikou. Uvedl tři země a jimi i formu táborů, které se ve světě provozovaly ve velkém: 1. Bulharsko – největší význam pro vývoj pracovní služby obecně, 2. Německo – vůči Německu Nečas vyjádřil skeptický názor vzhledem k militantnímu charakteru tamní pracovní služby, 3. Rakousko – rakouská koncepce pracovní služby s charakterem pracovních táborů jako tzv. zotavovacích táborů byla Nečasovi nejsympatičtější a tuto koncepci také zastupoval. Zdůrazňuje však obrat v rakouské pracovní službě, kdy v květnu 1934 převzala říšskoněmecký vzor a tím byla zahájena silná militarizace dosavadních táborů.

Nečas o táborech smýšlel výlučně jako o hospodářské a sociální záležitosti, jako o „krizovém jevu“, který měl pomoci překonat období krize a mladým lidem poskytnout zaměstnání a stravu. Hlavní důraz kladl na ženaté muže jako živitele rodin. Výchovné problémy spojené se svobodnou mládeží ponechával stranou. Pro tábory více zdůrazňoval jejich funkci relaxace, sportovního vyžití, pracovní výkon je upozadřován. Tábory měly nastoupit tehdy, když už nebylo možné všechny nezaměstnané zapojit do národohospo-

26 Tamtéž, s. 328.

27 Tamtéž, s. 328.

28 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, II/Q/1–1. 5. 1934, Offener Diskussionsabend tschechischen Studentenschaft in der Tschechischen Technik am Dienstag den 8. Mai 1934.

29 Týdeník *Demokratický střed* vycházel v období 1923–1938. Ke skupině kolem Demokratického středu se hlásili příslušníci tehdejší politické, hospodářské a intelektuální elity.

dárské struktury. Podtrhává tak účel pracovní služby, která měla co nejvíce nezaměstnaných opět přivést do pracovního procesu. Její výchovný potenciál ponechává do jisté míry „nerozpoznán“, resp. neshledával v pracovní službě trvalý výchovný prostředek.

Ing. Havel souhlasil s Nečasovým pojetím, že ženatí muži musí být zařazeni do normálního pracovního procesu. Nesouhlasí však s názorem, že pracovní tábor je pouhé přechodné krizové opatření jen o hospodářských a sociálních hodnotách. Zdůrazňuje jejich enormní výchovný rozměr. Požaduje, aby tábory byly trvalou součástí vývoje společnosti, životní etapou každého mladého jedince, stejně tak jako tomu bylo u všeobecné branné povinnosti. Odůvodňuje to argumentem, že současní mladí lidé se nenaučili pracovat, nedisponují žádným „správným“ pojetím práce, a proto by měli projít pracovní výchovou. Z tohoto důvodu doporučuje věnovat patřičnou pozornost rovněž mladým svobodným lidem, zvláště těm, kteří ještě nebyli zapojeni do pracovního procesu nebo jen sporadicky. Požaduje zřízení instituce, která by evidovala všechny nezaměstnané. Ženatým měla být poskytnuta práce a pro svobodné měly být zřízeny tábory, ve kterých by byly vychovávány ke kladnému vztahu k práci, a to po dobu šesti měsíců.

Ostatní účastníci diskuze se k pracovní službě vyjadřovali z pozice zastupujících institucí. Nadp. Novák táborům připisoval úlohu služby branné výchově a ochraně země. Vyjádřil velkou obavu nad vývojem v Německu, kde pracovní tábory byly charakteristické skrze svoji vojenskou výchovu. Zprostředkoval názor armády, která bude na táborech mít zájem tehdy, pokud se vyvinou v masové hnutí, neboť v armádě se počítá vždy jen s masou. Dr. Kollar konstatoval dosavadní nechuť a chybějící iniciativu mládeže. Je přesvědčen o tom, že mládež se pro tábory nenadchne a že bude z táborů utíkat. Prof. Hejmann zdůraznil nutnost, aby tábory upevňovaly výchovné hodnoty pro národ a společnost.³⁰

Komplexní zmapování pracovní služby v meziválečném Československu čeká teprve na své badatele.³¹ Přesto lze z výše prezentované diskuze a zde použitých pramenů vyvodit některé symptomatické rysy rozdílnosti vnímání a vývoje pracovní služby a s ní spojených pracovních táborů. V různých obměnách se diskutovala dvě hlavní pojetí pracovní služby, a to jako ryze přechodného, krátkodobého prostředku pro mladé nezaměstnané s relaxační funkcí evidující nezaměstnanou mládež a jako trvalejší prostředek poskytující plnohodnotné pracovní nasazení s výchovnou nadhodnotou formování kladného vztahu k práci, republice a liberálně demokratickým hodnotám. K tomu přistupovaly diskuze o dobrovolné nebo zákonně povinné platformě.³² V diskusi o zavedení pracovní povinnosti převažoval názor,

30 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, II/Q/1–1. 5. 1934, Offener Diskussionsabend tschechischen Studentenschaft in der Tschechischen Technik am Dienstag den 8. Mai 1934.

31 Výzkum komunální pracovní služby v meziválečném Československu aktuálně probíhá v rámci činnosti výzkumného ústavu Sobic (Smart & Open Base for Innovations in European Cities and Regions, z.ú.).

32 Gradující jednání o zavedení pracovní služby ve vládě probíhala na podzim 1938. Dne 11. 10. 1938 vláda schválila, s účinností od 12. 10. 1938, návrh vládního nařízení o zřizování pracovních táborů, které připravil hospodářský výbor ministrů (223/1938 Sb. Vládní nařízení o pracovních útvarech). Tábory v tomto období měly zejména řešit otázku propuštěných vojáků v důsledku demobilizace armády a odsunutého českého obyvatelstva z pohraničí. Všeobecná pracovní povinnost byla zavedena v roce 1939 na základě Vládního nařízení o všeobecné pracovní povinnosti, 190/1939 Sb., ze dne 25. 7. 1939, s účinností od 22. 8. 1939. Nařízení bylo zrušeno předpisem 195/1946 Sb. (Zákon o použitelnosti předpisů z doby nesvobody). NA Praha, Ministerstvo zahraničí věcí (dále jen MZV), výstřížkový archiv, Pracovní tábory; *Konec všech podpor*, Večerník České slovo, 12. 10. 1938; Vládní nařízení o pracovních útvarech, Vládní nařízení o všeobecné pracovní povinnosti, dostupné online: <https://esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=1938s223>; <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm4f6mrsgrmwa>; <https://esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=1939s190>; <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1939/069-1939.pdf>; <https://www.epravo.cz/vyhleda->

že v republice není možná, neboť by odporovala demokratickému principu a zasahovala by do osobní svobody, a proto tudíž musel panovat princip dobrovolnosti.³³

Rok 1934: zahájení reálné výstavby pracovní služby v Československu

Meziválečné Československo se stalo dějištěm, které bylo svědkem realizace nástroje proti nezaměstnanosti mladých lidí v podobě pracovní služby, a to hned v pojetí dvou hlavních aktérů, použijeme-li národnostní hledisko. Její ústřední organizační jednotkou byly tzv. pracovní tábory či tábory pracovní pospolitosti a prapory práce³⁴ s angažmá ve veřejně prospěšných projektech. Na jedné straně stály státní a komunální snahy společně s Baťovským projektem zřizování pracovních táborů,³⁵ na straně druhé stála iniciativa nacionálních kruhů čs. Němců, konkrétně nacionálních svazů, která se vyvinula v efektivní nástroj extrémního německého nacionalismu v podobě SFAD.

Pracovní služba byla koncem první poloviny 30. let v čs. vládě,³⁶ v Národním shromáždění Československé republiky³⁷ a na veřejnosti (tisk, přednášky) diskutována především z jejího sociálně podpůrného hlediska a byla jí přiznána zejména role v boji proti nezaměstnanosti. Toto čs. stanovisko kritizovali zástupci německé menšiny, kteří v něm shledávali degradaci úlohy pracovní služby a zdůrazňovali její formativní úlohu individua a charakteru společenství „nacionálních soukmenovců“.³⁸ Čs. vláda se zpočátku k pracovní službě obecně stavěla relativně odmítavě. V německé, potažmo v sudetoněmecké pracovní službě, se kterou byla konfrontována nejvíce, spatřovala především vojenskou záležitost, kterou posuzovala jako protičeskoslovensky zaměřenou. Tento jednostranný názor začal

vani-aspi/?Id=8059&Section=1&IdPara=1&ParaC=2, [cit. 12. 2. 2019].

33 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, I, Teil B, I/1–I/67, II/Q/3–29. 6. 1934, Gespräch über das Řičaner Arbeitslager und die tschechischen Versuche mit Frau Palantová und Frau Horáková.

34 Souběžně ke státním pokusům ve výstavbě a provozu pracovních táborů probíhaly snahy měst Prahy a Brna, která zřizovala tzv. Prapory práce hlavního města Prahy a Prapory práce města Brna. Prapory práce zřizované městy sice prokázaly jistou životaschopnost, a to i v silně strádajících zimních měsících, ale vnitřní organizační rozpory doprovázené politickým pnutím, jim výrazně ubíraly na pracovním výkonu a akceschopnosti. Od Praporů práce je třeba odlišovat tzv. pracovní kolony (Němci je označovali jako *Arbeitskollonen*), které zavedlo Město Praha dne 26. 10. 1934. Nejednalo se o pracovní službu, ale o druh nouzové práce. Do pracovních kolon se přijímali především ženatí muži, kteří se členili do skupin dle počtu dětí. Muži pracovali jen několik dnů v týdnu během zimních měsíců. Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy I, Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy, inv. č. 343–347, sign. IV. 1d: nezaměstnaní – pracovní kolony, nouzové práce obecní (1924–1941); Tamtéž, Magistrát hlavního města Prahy I, Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy, inv. č. 348–354, sign. IV. 1d, 1e: prapory práce, tábor pospolitosti mladých v Praze (1934–1937); *Prapor práce města Brna*, Brno 1935, s. 5.

35 Firma Baťa se nechala inspirovat terezínským státním táborem pracovní pospolitosti **z roku 1934** a též rok zřídila a sama spravovala tábor ve valašské Lutoníně u Zlína. (V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 41.) Do textu tohoto článku nebyly pracovní prapory zřizované firmou Baťa zahrnuty. Myšlenkově zapadaly do manažerského konceptu vedení firmy a výsledkem realizace práce měl přinést podnikatelský profit soukromému subjektu, i když by jej využívala veřejnost. Soukromý účel realizace pracovních praporů zde však byl primární.

36 Srov. archivní fondy Ministerstvo sociální péče a Předsednictvo ministerské rady v pražském Národním archivu.

37 Srov. digitalizované schůze Národního shromáždění republiky Československé (NS RČS) 1929–1935, 1935–1938, dostupné online na webových stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: <http://psp.cz>; <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

38 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, Teil B, II/Q/6–1934, Der tschechische Arbeitsdienst, s. 1.

být postupně korigován, jakmile se začala pracovní služba zavádět i v ostatních evropských státech, jakož i ve Spojených státech amerických a vedle jednoznačně odmítavých postojů začaly přibývat souhlasné hlasy. Zajisté svoji roli – a to především – sehrál neklesající počet nezaměstnaných v letech 1933/1934, a to zvláště ve velkých městech a pohraničních oblastech. Jak uvádějí ve svém článku Vít Strobach a Pavel Baloun, požadavky na zřízení pracovních táborů vyplynuly během 30. let z uvažování o investiční politice, sociální péči a budování obrany státu.³⁹ MSP a ministerstvo národní obrany,⁴⁰ pod tlakem nutnosti řešit otázku nezaměstnanosti přikročily v roce 1934 ke zřizování prvních dobrovolných táborů pracovní pospolitosti a Němci v roce následujícím zřizují mekku svého tzv. hnutí pracovních táborů v podobě školicího tábora velitelů ve Stráži pod Ralskem a zakládají SFAD.

Státní tábory pracovní pospolitosti

U MSP bylo zřízeno nové oddělení věnující se speciálně oblasti pracovních táborů jakožto nástroje liberálně demokratického režimu. První dva státní pracovní tábory se v pramenech označovaly jako pokusné tábory pracovní pospolitosti mládeže, tj. jednalo se o tábory zkušební. Realizace tábora měla prokázat schopnost státních orgánů tábory organizovat a zájem mladých nezaměstnaných se na podobných projektech podílet. V pracovních táborech se shledával významný prostředek k podchycení a evidenci nezaměstnané mužské mládeže. Nacházely se blízko staveb, na nichž se osazenstvo táborů pracově podílelo. Návrhy realizace pracovních táborů k jejich účelu uváděly pracovní návyk mladých mužů včetně návyku na pořádek a kázeň. Potřeba táborů se vedle boje proti nezaměstnanosti, národohospodářského prospěchu a dočasného hospodářského zajištění odůvodňovala i „výchovou ke státní myšlence a občanské snášenlivosti“, dále nutností odstranění duševních a mravních důsledků nezaměstnanosti, výchovou k brannosti, odstraňováním sociálních rozdílů, harmonickou výchovou těla i ducha a eliminací názorových diferencí.⁴¹

Do státních táborů pracovní pospolitosti se směli hlásit všichni mladí muži bez rozdílu povolání, svobodní a nezaměstnaní ve věku od 18 do 24 let. Vstup do táborů byl dobrovolný.⁴² Každý si do tábora musel sebou přivést nejnnutnější prádlo a osobní potřeby (mýdlo, ručník). Pracovní oděv, obuv, příbor, talíře, pokrývka a slámský byt byly zapůjčeny. Dále každému členovi tábory byla poskytnuta strava,⁴³ ubytování a jako kapesné 0,40 Kč za každou odpracovanou hodinu. Členům bylo zajištěno nemocenské pojištění, popř. i pojištění úrazové. Každý tábor disponoval vlastním samosprávným sborem, který pro členy zajišťoval osvětové, tělovýchovné a kulturní vyžití.⁴⁴ Správce tábora (vedoucí) byl jmenován MSP na základě návrhů ministerstva obrany. Jeho pravomoc byla vytyčena tzv. domácím řádem. Tábory byly členěny na pracovní čety. V čele každé čety stál vedoucí

39 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 39.

40 MSP organizovalo tábory pracovní pospolitosti a veřejné práce do roku 1938, ministerstvo národní obrany poskytovalo určitý počet velících důstojníků, často ubikace aj. Vládním nařízením ze dne 11. 10. 1938 se začaly zřizovat tzv. pracovní útvary podřízené přímo ministerstvu národní obrany.

41 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 40.

42 Do vstupu tábora nebyl nikdo nucen, každý z něho mohl vystoupit, platila minimální týdenní výpovědní lhůta. Rovněž bylo možno tábor opustit ihned, pokud dotyčný našel řádné zaměstnání, anebo pokud předložil jiný vážný důvod. NA Praha, MSP, Řád tábora pracovní pospolitosti, 1934, k. č. 2929, Odbor III, Oddělení E.

43 Stravování v táborech bylo jednotné a hromadné, chléb dostal každý dle své spotřeby.

44 V táborech mohly být zřízeny kroužky pěvecké, hudební, divadelní aj. NA Praha, MSP, k. č. 2930, Táborový řád, 1934, odbor III, oddělení E.

čety, který zodpovídal za pořádek v četě, v táboře a na pracovišti. Za porušování pořádku a kázně v táboře mohl správce tábora udělit pořádkové pokuty a tresty, vždy však po vyslyšení vedoucího čety, svědků a viníka.⁴⁵

První státní **pracovní tábor byl otevřen v Terezíně** dne 22. května 1934. Tábor v Terezíně měl představovat vzorový tábor pro další výstavbu.⁴⁶ Vedení bylo v rukou MSP a prostory pro tábor patřily pod vojenskou správu, rovněž tak jako místní vedení tábora.⁴⁷ Ministerstvo národní obrany zapůjčilo potřebný inventář a zařízení tábora (vojenská lůžka, slavníky, podhlavníky, prostěradla, příkrývky, jídelní náčiní, polní kuchyň, kotle aj.). Pracovním zadáním tábora byla výstavba části státní silnice, přeložky Velvarsko-Teplické státní silnice, o celkové výši zakázky 850 000 Kč.⁴⁸

V táboře bylo k dispozici 250 míst. Na začátku fungování tábora bylo obsazeno pouhých 60 míst, během roku se počet ustálil na necelou jednu stovku mužů. V době uzavření tábora bylo k dispozici 87 mužů. Fluktuace členů tábora byla značná. Z dokumentu o národnostním složení tábora je evidentní, že při složení tábora byla snaha dbát hledisek národnosti, tedy nacionálního složení republiky. Z celkově evidovaného množství 97 mužů odpovídalo 66 míst (68 %) Čechům, 24 míst (24,8 %) Němcům, u sedmi jedinců (7,2 %) nacionální příslušnost nebyla uvedena.⁴⁹ Z dochované agendy MSP je patrné, že komunikačními partnery na německé straně byly zejména svazy *Arbeiter-Turn-und Sportverband* (Dělnický, turnerský a sportovní svaz, znám pod zkratkou ATUS) a *Sozialistischer Jugendverband* (Socialistický svaz mládeže), z jejichž řad pocházeli němečtí členové tábora.⁵⁰ Ve věci terezínského tábora se osobně angažoval i ministr veřejných prací za německou sociální demokracii Ludwig Czech (1870–1942).⁵¹ Poskytnut jim byl jednotný pracovní oděv a sociální a nemocenské pojištění včetně pojištění proti úrazu. Pracovní doba byla původně stanovena na 35 hodin týdně, následně byla zvýšena na 39, poté na 40 hodin.⁵²

Tábor byl uzavřen dne 21. září 1934. Fungoval tedy pouhé čtyři měsíce a z dostupných materiálů není patrné, že by měl ambice pracovat v čistě podzimních a zimních měsících. Ani není z dokumentů zřejmé, že by se hledaly možnosti jeho využití v této době, kdy sociální útrapy byly násobeny nepřízní ročního období. Ve srovnání s pracovními tábory SFAD, z nichž řada pracovala déle než čtyři měsíce a některé z nich fungovaly celoročně, je na místě konstatovat krátkodobost projektu terezínského tábora, jakožto i ostatních státních táborů, jak bude následovat v dalším výkladu.

Uzavření terezínského tábora mělo slavnostní oficiální ráz. Účastnili se jej ministr sociální péče dr. Alfréd Meissner (1871–1950), zástupci organizací mládeže a další politici

45 Jednalo se o napomenutí, důtku, zastavení večerní a nedělní procházky, peněžitý trest, pořádkovou pokutu srážkou z kapesného až do 50 % týdenního příjmu, nejvíce dvakrát během čtyř týdnů. NA Praha, MSP, k. č. 2929, Řád tábora pracovní pospolitosti, 1934, odbor III, oddělení E.

46 Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. E4161-18/5, Zpráva pro tisk o otevření pracovního tábora v Terezíně.

47 Správcem tábora byl škt. pěchoty Radim Bauše. NA Praha, MSP, k. č. 2930, č. j. 6.498/Js/Zs, Praha, 15. 6. 1934.

48 Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. 4161-3/5, odbor III, odd. E, věc: Pracovní tábory – Terezín, 8. 5. 1934.

49 Tamtéž, k. č. 2930, č. 4161–2/6, věc: Nationale členů tábora pracovní pospolitosti mládeže v Terezíně.

50 Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. E4161-18/5, příloha 1.

51 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 41.

52 NA Praha, MSP, k. č. 2930, jedn. zn. E4161-18/5, Zpráva pro tisk o otevření pracovního tábora v Terezíně; Tamtéž, jedn. zn. E4161–1/8, Zvýšení pracovní doby v táboře pospolitosti mládeže v Terezíně na 40 hodin týdně.

představitelé. Zástupci českých a německých členů tábora poděkovali ministru za porozumění pro nezaměstnanou mládež a ocenili význam pracovního tábora. Dr. Meissner při svém proslovu zdůraznil, že si je vědom, že tábor neřeší otázku nezaměstnanosti mládeže a že se jedná pouze o nouzové a pomocné opatření. Podtrhl národnostní složení tábora jako důkaz možné spolupráce. Ocenil efekt realizace tereziánského tábora, která údajně napomohla odbourat počáteční nedůvěru k „táborové instituci“. Na druhé straně však také poukázal na tábory pracovní služby v sousedních státech, kde sloužily jinému účelu, než sociálně podpůrnému. Nepřímo tak vyjádřil obavu z německého militantního vzoru a vymezil se proti neliberálním režimům. Vyzdvihl morální význam tábora, jenž takto přinesl důkaz toho, že mládež chce pracovat a je ochotná podřídit se dobrovolné kázní.⁵³ Neobsazená místa v táboře a vysoká fluktuace táborových pracovníků však toto jeho stanovisko nepotvrzují. Jak již bylo uvedeno v předchozím textu, kapacita tereziánského tábora byla 250 míst, zpočátku bylo přítomno cca 60 mužů, následně se počet ustálil zhruba na jedné stovce mužů. Kapacita tábora tedy nebyla využita ani z poloviny. Ještě hůře si vedl tábor zřízený na Slovensku. Fakt, že v roce 1935 tereziánský tábor již otevřen nebyl, spíše poukazuje na skutečnost, že tábor nesplnil očekávání v něj kladená a že nepřinesl tížený sociálně podpůrný a národohospodářský efekt.⁵⁴ Z národnostního hlediska však mohl hrát významnou propagandistickou roli, kdy se obdobné státní tábory mohly prezentovat jako fungující alternativa ke zkušebním táborům Němců realizovaných v intencích nacionálních organizací a měst s německou komunální správou v roce 1933.⁵⁵ Strobach a Baloun tereziánský tábor v tomto smyslu nazývají jako tábor „národnostního smíru“.⁵⁶

Propagandisticky měl být využit státní tábor pracovní pospolitosti na Slovensku. O jeho existenci se měla široká veřejnost dozvědět z propagačního filmu „Pracovní tábor nezaměstnaných ve Vondřišelu“. Tábor měl být prezentován jako záslužná činnost MSP a jako prospěšná státní akce pro nezaměstnané.⁵⁷ Pracovní tábor v Peklisku u Vondřišelu v okrese Spišská Nová Ves na Slovensku, dnes Nálepko vo byl otevřen dne 17. července 1934.⁵⁸ Označován byl jako Tábor pracovní pospolitosti mládeže nebo jako Pracovní tábor po-

53 Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. E4161–31P8, Likvidace tábora pracovní pospolitosti mládeže u Terezína; Tamtéž, jedn. zn. E4161–22/9, Zpráva pro tisk, Tereziánský tábor pracovní pospolitosti mládeže ukončen.

54 Na jaře 1935 se uvažovalo otevřít vedle tábora na Slovensku další tři tábory, dva z nich byly určeny na stavbu silnic (Budov, okr. Žlutice, Milín, okr. Příbram), jeden na regulaci potoka (Netolice). V interních zprávách MSP analyzujících chod táborů se zdůrazňuje, že tyto tábory nebudou zřejmě soběstačné a že členové tábora si nebudou moci našetřit prostředky na zimu. Jako řešení je uvedeno, že by MSP zcela hradilo náklady na ubytování, ošacení, obuv, dopravné aj. Tamtéž, k. č. 2930, jedn. zn. E 4160-6/4, Zpráva o táborech pracovní pospolitosti pro pana ministra, Praha 6. 4. 1935.

55 V roce 1933 Němci v ČSR realizovali hned několik pracovních táborů. Jednalo se o tábory v Litoměřicích, Liberci, v horské obci Kořenově na Jablonecku a jako vzorový se považoval studentský pracovní tábor pražské Německé vysoké školy ve Lhotce u Prahy a tábor města Cheb. BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, I/45 – 1934, Emil LEHMANN, Vom Arbeitslager; Tamtéž, I/46 – 1934, Erstes Arbeitslager; Tamtéž, II, Q/15 – 17. 8. 1934, Korespondence mezi *Gesellschaft* (E. Lehmann, Hugo Rokyta) a Wernerem Pohlem; Tamtéž, Kameradschaftsbund, Nr. 25, Dezember 1987, Eine Rede am 6. 8. 1934 von Werner Pohl „Historische Entwicklung und Stand der Arbeitslagerbewegung in der Tschechoslowakei“, s. 7.

56 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 40.

57 Film se natáčel v srpnu 1934. NA Praha, MSP, k. č. 2929, Státní diapositivový a filmový ústav, věc: Film Pracovní tábor nezaměstnaných ve Vondřišelu, Praha, 12. 7. 1934; Totéž ze dne 14. 7. 1934; Totéž ze dne 30. 7. 1934; Tamtéž, Film „Tábor pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku u Vondřišelu, Praha, 23. 8. 1934.

58 NA Praha, MSP, k. č. 2929, jedn. zn. 4161-18/7, Otevření pracovního tábora v Peklisku u Vondřišlu, Zpráva pro tisk.

spolitosti mládeže.⁵⁹ Tábor byl vystavěn v údolí řeky Hnilce, 6 km od městyse Vondřišelu. Správu tábora ustanovilo ministerstvo národní obrany,⁶⁰ které zároveň poskytlo lůžkoviny, kotle aj., baráky postavilo ministerstvo železnic.⁶¹ Úkolem tábora byla stavba železnice na trase Margecany-Červená Skála (7. úsek), kterou na základě státní zakázky stavěla soukromá firma Podnikatelstvo Stavieb Ing. Bruno Berger a Ing. Valter Berger v Liptovském sv. Mikuláši.⁶² Ta musela na základě smlouvy zaměstnávat nekvalifikované pracovníky z tábora. Správce tábora a zástupci firmy dle dochované agendy MSP řešili časté problémy s těmito pracovníky, ať už se jednalo o jejich opakovaný nedostačující počet, anebo nízký pracovní výkon v důsledku slabé fyzické konstituce a nedostatek pracovní kázně. Pravidlem bylo, že odmítali těžkou práci na stavbě a z tábora utíkali. Celkový pracovní výkon snižovala i nutnost opakovaně zaučovat nové táborové pracovníky.⁶³

Projekt tábora počítal s pěti obytnými baráky pro 260 mužů, s jedním barákem jako jídelnou a kuchyní a s dalším pro správu tábora, celkem tedy sedm dřevěných baráků.⁶⁴ Na práci do tábora se přihlásilo 70 mužů, čímž kapacita tábora zůstala značně nevyužita. Pracovním táborem po dobu jeho trvání prošlo celkem 338 mladých mužů, přičemž pouze 52 z nich pobýlo v táboře alespoň dva měsíce. Průměrný stav byl 75 mužů. Fluktuaci tábora podporovala možnost po dvou týdnech odejít. Pravidelně týdně z tábora odešlo více než deset mužů.⁶⁵ Z tábora se údajně i hodně utíkalo.⁶⁶ Tábor byl uzavřen dne 9. listopadu 1934, baráky byly předány zpět železniční správě.⁶⁷

V únoru 1935 bylo rozhodnuto o opětovném otevření slovenského tábora k 1. květnu. Na stavbě však ještě před otevřením tábora vypukla stávková dělníků, kteří požadovali navýšení mezd o 25 %. Ministerstvo odložilo otevření tábora a vyčkávalo na ukončení stávky.⁶⁸ Dle

59 Tamtéž, k. č. 2929, E4161, Peklisko, 1934, Zápis sepsaný dne 19. července 1934 v projektové stanici Peklisku na dráze Červená Skála – Margecany II. oddíl.

60 Správcem tábora byl jmenován štktpt. Jan Lazar z Levoče. Tamtéž, k. č. 2929, jedn. zn. 4161-18/7, Otevření pracovního tábora v Peklisku u Vondřišlu, Zpráva pro tisk.

61 MSP platilo stavební správě ČSD ve Spišské Nové vsi 1 Kč denně za každého ubytovaného člena tábora. Tamtéž, k. č. 2929, Ministerstvo železnic Československé republiky, Dráha Č. Skála – Margecany II. Zřízení pracovního tábora v Peklisku, 5. 6. 1934.

62 Tamtéž, k. č. 2929, Dráha Červená Skála–Margecany – II. – Dílčí stavební práce /pracovní tábor/ zadání, 2. 7. 1934.

63 Tamtéž, k. č. 2929, Dohled a vyřízení nesrovnalostí v táboře pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku u Vondřišlu, 8. 8. 1934.

64 Pět dřevěných obytných baráků bylo určeno pro ubytování 260 osob. Každý z těchto baráků s půdorysem 21,3 x 6 m, na vyvýšené kamenné podezdívce, výška stěn po okap 3 m. Kostra baráku byla provedena z hravného měkkého dřeva, stěny zevně ošalovány prkny a na styku prken přibity latě. Krov byl rovněž ošalován prkny, střecha pokryta asfaltovou lepenkou, natřená asfaltovým dehtem a posypaná pískem. Podlaha byla dřevěná, uprostřed z pálených cihel vyzděna pec s komínem vyvedeným na hřeben střechy. Každý barák měl 14 jednoduchých dvoukřídlých zasklených oken, dvoje výplňové dveře, okna i dveře natřena trojnásobným olejovým nátěrem olivově zelené barvy, kování mosazné. V každém baráku 16 etážových lůžek pro 52 mužů. Tamtéž, k. č. 2929, E4161, Peklisko, 1934, Zápis sepsaný dne 19. července 1934 v projektové stanici Peklisku na dráze Červená Skála – Margecany II. oddíl.

65 Tamtéž, k. č. 2929, Stanovení pracovního výkonu v táboře pospolitosti v Peklisku, 24. 8. 1934.

66 Tamtéž, k. č. 2929, Správa tábora pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku u Vondřišlu, 7. 11. 1934.

67 Tamtéž, k. č. 2929, jedn. zn. E 4160-6/4, Zpráva o táborech pracovní pospolitosti pro pana ministra, Praha, 6. 4. 1935.

68 Tamtéž, k. č. 2929, j. č. E 4161-29/5, Znovu otevření tábora pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku – stávka v VII. Úseku stavby dráhy Červená Skála – Margecany.

dochovaných pramenů byl tábor otevřen dne 7. července, neboť podle hlášení o stavu přihlášek se uchazeči měli hlásit správci tábora k tomuto datu, rovněž tak pozdější relace uvádí toto datum.⁶⁹

V plánech MSP se původně počítalo s 500 muži, pro které měly být vystaveny nové baráky. Nakonec se plány ustálily na počtu 200 mužů s obdobnou barákovou sestavou z roku 1934.⁷⁰ Finanční odměna byla 2 Kč za odpracovanou hodinu při výkonu výkopu 5 m³ za 7 hodin,⁷¹ pro pilné pracovníky 2,10 až 2,20 Kč.⁷²

Zpráva o táboře zahrnující období od 7. července do 18. srpna uvádí, že táborem prošlo celkem 43 mužů, přičemž týdně několik pracovníků z důvodu těžké práce tábor opouštělo. Na konci července bylo v táboře jen 22 mužů. Tábor byl pro nedostatek zájemců a tím pro svou neúčelnost uzavřen již dne 27. srpna 1935, mužstvem byl obsazen však jen do 18. srpna 1935.⁷³ Baráky následně sloužily traťovým dělníkům. S druhou realizací tábora byl ze strany ministerských úředníků konstatován nezájem o nábor do tábora a nedocení jeho významu ze strany skupin obyvatelstva, pro které byl zřízen.⁷⁴

Tábor nevedl agendu národnostního složení, jako tomu bylo v případě terezínského tábora. Záznamy o činnosti tábora často zmiňují narušující agitaci „státu nespolehlivých či nepřátelských živlů“ v táboře, fyzickou slabost mužstva a nízkou morální úroveň, která údajně vyplývala z nevzdělanosti a zaostalosti osob, které do tábora posílaly úřady samosprávy. Vedení tábora se snažilo řadou opatření zlepšit disciplínu mužstva a vztah k republice. Strobach s Balounem tábor v Peklisku označily za tábor morálního výcviku.⁷⁵

Mzdové podmínky se v obou státních táborech, v Terezíně a v Peklisku, lišily. Tábory dostávaly mzdu podle kolektivní smlouvy, anebo podle mzdy v místě obvyklé. Výdělek tábora plynul do společné pokladny, z níž bylo hrazeno ubytování, strava, pracovní oděv, obuv, kapesné ve výši 0,40 Kč za každou odpracovanou hodinu a ostatní společné výdaje

69 Tamtéž, k. č. 2929, j. č. E 4163-16/5, Přijetí do tábora pracovní pospolitosti mládeže, 28. 6. 1935; Tamtéž, Věc: Relace o pracovním táboře v roce 1935, Peklisko, 27. 8. 1935.

70 Původní dohoda mezi MSP jako nájemcem a ministerstvem železnic jako pronajímatelem dřevěných baráků počítala s obdobím od 1. dubna do 31. října 1935. Vypočtený nájem činil částku ve výši 14 000 Kč. Vzhledem k uzavření tábora nemuselo MSP po dohodě s ministerstvem železnic hradit měsíce září a říjen. Tamtéž, k. č. 2929, č. j. 976/35, Věc: Nájemné za baráky pracovního tábora v Peklisku, Spiš. Nová Ves, 24. 6. 1935; Tamtéž, Ministerstvo železnic Československé republiky, Dráha Č. Skala – Margecany II, tábor pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku, likvidace, Praha, 17. 12. 1935.

71 Vyjdeme-li z aktuálních orientačních časových ukazatelů prací a dodávek v hodinách pro zemní práce ruční uvedených na webových stránkách Českého vysokého učení technického v Praze, můžeme konstatovat, že stanovený výkon 0,71 m³ na jednu hodinu při sedmihodinovém pracovním dnu nebyl přehnaný. Dle těchto ukazatelů se za obvyklé považuje 1,83 m³ zeminy za jednu hodinu při hloubení jam a 1,72 m³ zeminy za jednu hodinu při odkopávkách a prokopávkách. Orientační časové ukazatele prací a dodávek v hod./1 prac. (stroj), dostupné online: <http://web.cvut.cz/fa/u524/rea/podklady/ukazatele/podklady.html>, [cit. 19. 3. 2019].

72 Hodinové mzdy dalších pracovníků: svahař 2,30 Kč, kovářský pomocník 2,30 Kč, stolař 2,50 Kč, tesař 2,50 Kč, zedník 2,50 Kč, kreslič 2,30 Kč, písař 2,30 Kč. Tamtéž, k. č. 2929, Tábor pracovní pospolitosti mládeže v Peklisku u Vondřišla – pracovní a mzdové poměry, 16. 7. 1935; Tamtéž, Mzdy – hlášení, Peklisko, 15. 5. 1935; Tamtéž, Protokol, 4. 7. 1935.

73 Tábor byl likvidován na základě výnosu MSP ze dne 31. 7. 1935. Tamtéž, k. č. 2929, Relace o pracovním táboře v r. 1935, Peklisko, 24. 8. 1935; Totéž ze dne 27. 8. 1935.

74 Do tábora bylo celkem posláno 97 mužů, nastoupilo však jen 35. Na konci července bylo v táboře 22 mužů, z toho celkem na stavbě pracovalo 16. Tamtéž, k. č. 2929, j. č. E 4161-30/7-35, Tábor pracovní pospolitosti v Peklisku u Vondřišlu – likvidace tábora.

75 V. STROBACH a P. BALOUN, *Likvidace nezaměstnanosti*, s. 41.

(osvětlení, palivo, praní prádla aj.). V terezínském táboře se za hodinu práce poskytovala mzda 2,70 Kč, pracovní doba činila 35 až 40 hodin týdně,⁷⁶ ve slovenském táboře se za hodinu práce poskytovala mzda 2 Kč a pracovalo se 40 hodin týdně. Po ukončení činnosti táborů byl slovenský tábor pasivní, v terezínském táboře po úhradě všech nutných výloh zbylo 34 000 Kč. Tato částka byla při likvidaci tábora rozdělena mezi členy dle odpracovaných hodin. Ten, kdo v táboře pracoval od jeho otevření až do konce, dostal 523 Kč.⁷⁷ Ze strany českých a německých socialistů a odborů zaznívala silná kritika nízkých mezd, těžké práce a konkurence levnou pracovní silou. Komunisté dokonce požadovali okamžité radikální zrušení táborů, pokud nedojde k zaplacení plné mzdy pracovníkům v táborech.⁷⁸

Komparace státní pracovní služby se *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst*

Němci v Československu proměny názorového spektra a oficiálního čs. stanoviska k pracovní službě bedlivě sledovali. Zajisté to bylo dáno vyššími sociálními a hospodářskými strastmi v národnostně smíšeném pohraničí, kdy od vlády žádali a očekávali rychlá a účinná opatření a pracovní služba po vzoru blízkého Německa jedním takovým opatřením podle jejich soudu byla. U Čechů převládalo po dlouhou dobu odmítavé stanovisko, kdy v říšskoněmeckých táborech se shledával pouze skrytý militarizační prostředek. Jakmile však pracovní službu zaváděla značná část Evropy a i USA, a ad hoc akce ze strany čs. státu nebyly s to nezaměstnanost uspokojivě řešit, jednostranný názor se pozvolna začínal měnit, což dokresluje i diskusní večer z května 1934. Vznikající státní pracovní tábory byly nejdříve pojímány čistě jako sociálně podpůrné zařízení. Výchova v nich směřovala k naplňování sokolského hesla: *Ve zdravém těle zdravý duch*. Pozdější snahy prohloubit jejich výchovný obsah podléhaly státní lidovýchově akcentující hodnoty státu a demokracie. V dobových pramenech se u výchovných cílů podtrhává „*výchova členů v muže, v dobré republikány a demokraty*“.⁷⁹ SFAD měla své členy vychovávat k novému „německému člověku“ prochnutého kolektivistickým duchem, který bude spolubudovat německou nacionální jednotu v podobě tzv. *Volksgemeinschaft*.⁸⁰

Ústřední deník českých národních socialistů České slovo relativně výstižně charakterizuje stanoviska k pracovní službě Němců a Čechů, když kritizuje zdlouhavé porady mezi MSP a ministerstvem národní obrany a konstatuje akceschopnost Němců, kteří jednají a zřizují dobrovolné pracovní oddíly mládeže (v daném období aktuálně tábor v obci Střekov v severních Čechách).⁸¹ Odrazem těchto debat a jednání je agenda MSP.

76 Počet hodin týdně se dle potřeby zvyšoval, v srpnových týdnech se pracovalo 39 hodin, později i hodin 40. NA Praha, MSP, k. č. 2929, jedn. zn. E4161–22/9, Zpráva pro tisk, Terezínský tábor pracovní pospolitosti mládeže ukončen.

77 Tamtéž, k. č. 2929, jedn. zn. E4100-30/11, Záznam: zpráva pro Kancelář presidenta republiky ve věci pokusných táborů pracovní pospolitosti mládeže, 10. 12. 1934.

78 Tamtéž, k. č. 2929, jedn. zn. 4161–3/5, odbor III, odd. E, věc: Pracovní tábory – Terezín, 8. 5. 1934.

79 *Prapor práce města Brna*, s. 3, 10.

80 Ústřední pojem německého nacionálního hnutí *Volksgemeinschaft*, do češtiny nepřesně překládán s obsahovými ztrátami jako nacionální pospolitost či společenství, je jistým ekvivalentem k „německé nacionální jednotě“. Zformování *Volksgemeinschaft* znamenalo sjednocení veškerých Němců na celém světě. Různé koncepce této integrující ideje byly dány odlišností doby a sociálních prostředí, ve kterých vznikaly. Lišily se od sebe definováním, na jaké bázi mělo k nacionálnímu sjednocení dojít a kdo je hoden se integračního aktu účastnit, resp. kdo je ze společenství vyloučen. Blíže srov. J. BALCAROVÁ, „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“, s. 51–53.

81 Jinde se pomáhá bez debat. Naši Němci zřizují svůj pracovní tábor. Německá obec zavádí dobrovolné pra-

Rok 1938 přináší již zcela konkrétní návrhy na zřízení pracovních útvarů jako výsledků meziministerských porad, návrhy osnov vládních nařízení o pracovních útvarech a osnovu zákona o pracovních táborech.⁸²

Němci v Československu vyvinuli vlastní úsilí a cesty k realizaci pracovní služby doprovázené apely svépomoci, vrozené povinnosti a oběti ve prospěch *Volksgemeinschaft*. Ze strany Němců byl konstatován jasný neúspěch pokusů o pracovní službu u Čechů. Uvedené důvody např. v projevu hlavního organizátora SFAD Wenera Pohla ze dne 6. srpna 1934 se potkávají s názory přednesenými při výše uvedené veřejné diskusi čs. zástupců. „Chuť pracovat“ je označena za nízkou a „pracovní výkon“ za neuspokojivý. Jinými slovy náklady na pracovní službu byly znatelně vyšší než očekávané výsledky.⁸³ Nicméně toto poznání reálné „ekonomické nevýhodnosti“ doprovázelo pracovní službu obecně a týkalo se i táborů SFAD. Jejich agitace však dokázala obrátit manipulativně pracovat s čísly množství vykopané zeminy a odpracovaných hodin a za jejich pomoci vzbuzovat falešné zdání hospodářského přínosu a nezbytnosti táborů pro rozvoj německého národa.

Evidentní je, že na území jednoho státu, jednoho územního celku se společnou historií se projekt pracovní služby u jednoho nacionálního společenství těšil úspěch a u druhého nenacházel tíženého ohlasu. Výpovědní jsou stanoviska Němců k tomuto vývoji. Jeden z hlavních důvodů neúspěchu pracovní služby u Čechů připisují k tomu, že chyběla vlastní nosná a jednotící idea, jasná myšlenková základna. Tomu lze sice oponovat, prezentována byla jednotící idea československého státu, republiky, demokracie, občanských práv a svobod, ale ta v dané době a v dané podobě nebyla natolik tmelícím prvkem, jako tomu byla idea německého národa, resp. *Volksgemeinschaft* pro čs. Němce. Svoji roli rovněž sehrála i forma prezentace jednotících idejí. Pracovní služba nebyla na čs. straně proklamovaná jako životně důležitá pro existenci státu, republiky, demokracie, občanských práv a svobod a v její souvislosti se nekladla zodpovědnost na jednotlivého občana za její úspěšnost a tím za zdravé fungování demokratické republiky. Naproti tomu jednotící idea *Volksgemeinschaft* jako pospolitosti všech nacionálních příslušníků (v dané době rasově způsobilých a politicky usměrněných), národa jako věčné hodnoty a společného osudu, nouze a boje Němců v českých zemích měla pro Němce přímo mobilizační charakter. Také lze proti sobě postavit uměle podporovaný pocit nacionálního a existenčního ohrožení na straně Němců a slepou víru v neohroženost existence republiky na straně Čechů. Navíc pracovní služba byla označována za důkaz utvářející se nacionální jednoty v podobě *Volksgemeinschaft* a zodpovědnost za její formování byla přenášena na každého z „nacionálních soukmenovců“. Neúčast na tomto procesu „tvoření“ znamenala dehonestaci německé nacionální ideje a pro „soukmenovce“ hrozbu, že by mohl být ze společenství vyloučen. Nacionální solidarita zajišťující členům národa vzájemnou existenční pomoc a podporu by ho již nezahrnula a byl by ponechán na pospas „zlořádům éry liberalismu“. Tento silný apel na solidaritu „soukmenovců“ doprovázela hesla svépomoci. V československém prostředí tak vehementní důraz na svépomoc a solidaritu spíše absentuje a nastupuje až v období

covní oddíly mládeže. NA Praha, MZV, výstřížkový archiv, Večerník České slovo, 23. 4. 1934.

82 NA Praha, MSP, k. č. 2929, Návrh na zřízení pracov. útvarů, výsledek meziministerské porady z 25. 7. 1938, MNO, Praha, 26. 7. 1938; Tamtéž, jedn. zn. D2862-10/8, 19-dův., Osnova zákona o pracovních táborech.

83 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, Kameradschaftsbrief, Nr. 25. Dezember 1937, Eine Rede am 6. 8. 1934 von Werner Pohl „Historische Entwicklung und Stand der Arbeitslager-Bewegung in der Tschechoslowakei“, s. 8–9.

ohrožení republiky.⁸⁴ Převládal postoj „stát vše zařídí, stát se postará“, který společnost ponechával v jisté letargii. Češi tedy zavedení a fungování pracovní služby jako sociálního opatření očekávali plně od státu, nestavěli na ideji svépomoci a solidarity jako Němci.

S otázkou zavedení pracovní služby se pojila otázka po uzákonění pracovní povinnosti. U Čechů dlouho převládal a k oficiálnějších stanoviskům náležel názor, že nařízení pracovní povinnosti odporuje demokratickému principu a že by znamenala zásah do osobní svobody. Zachován musel být princip dobrovolnosti. Oproti tomu v německém prostředí permanentně působila apelace na vrozenou povinnost Němce pracovat, sloužit národu a obětovat se pro něj, což bylo dlouhodobě zakořeňováno v mentalitě Němců. Pracovní služba se pro ně stala reálným dějištěm tuto povinnost veřejně plnit a reálným prostředím, kde mladí lidé mohli přijmout za své výše uvedené prvky nacionální výchovy spjaté s povinnostmi nacionálního příslušníka. Proto byla i pracovní služba jednoznačně označena za školu výchovy německé mládeže k *Volksgemeinschaft*, která měla představovat veškerý smysl života Němců. Češi sice v souvislosti s pracovní službou poukazovali na výchovu k občanským ctnostem, k loajalitě státu, zocelení fyzické zdatnosti a výkonnosti, v popředí ale zůstávala otázka národohospodářské efektivity a sociálně podpůrného přínosu, které se ukázaly jako lichými. Nutno podotknout, že národohospodářský efekt státních táborů pracovní pospolitosti musel být logicky pasivní, pokud zůstávaly jejich personální kapacity nevyužity. Následkem pak bylo, když tábory skončily své hospodaření pasivem, že se neuvažovalo o jejich opětovném otevření. Na německé straně rovněž byla rozpoznána ekonomická neefektivita – ta ostatně nebyla ani upřednostňovaným cílem (neefektivní používání primitivních nástrojů, nevyužívání strojů k ulehčení práce apod.). Nicméně do popředí se jednoznačně stavěla nacionálně specifická pracovní výchova. Účastníci tábora museli zažít skutečnost pracovního výkonu, naučit se pracovním návykům, okusit tvrdou práci s půdou, zažít opakovaně pocit sebezapření při fyzicky náročných úkonech, naučit se jednat dle pracovních pokynů velitele tábora, a docílit tak disciplinace, kázně, pořádku a smyslu pro kamarádství. Shrnuto, občanské svobody a státoobčanská výchova stály na straně státní pracovní služby československé, na straně německé stál smysl pro povinnost, službu a obětování se, společně s vírou ve věčnou hodnotu národa.

Státní snahy po zřízení pracovní služby postrádaly iniciativní organizační složku, jež by se systematicky chopila potenciálu nabízeného pracovní službou a která by zajistila systematickosti agitace, náboru a výstavby pracovních táborů. Jednání na vládní úrovni byla zdoluhavá. Naproti tomu systematickosti, pružnosti a akceschopnosti charakterizovaly SFAD. Došlo k funkčnímu zapojení stávající organizační infrastruktury nacionálních spolků a plnému využití husté nacionální komunikační sítě. Počet realizovaných pracovních táborů Němců rok od roku rostl, a to z 20 v roce 1935 na 47 v roce 1937 včetně čtyř zkušebních ženských táborů. Počet pracovníků v roce 1935 byl celkem zhruba 700, v roce 1937 již 1186.⁸⁵

84 Mládež měla být vychovávána k sociálnímu vnímání, ke smyslu pro solidaritu a brannosti, poskytnuta jí měla být státoobčanská výchova. Toto byly požadavky na pracovní službu v podzimních měsících roku 1938. NA Praha, MZV, výstřižkový archiv, Pracovní služba. Pracovní tábory nejsou výmysl dynamických států; *Práce je občanská povinnost*, Národní politika, 15. 9. 1938.

85 Albin FRIEDRICH, *Der Bund der Deutschen i. J. 1937*, Bundesdienst. Blätter für die Amtswalterschaft im Bund der Deutschen, 1938, 7, s. 13; Ed. Werner POHL, *Zwei Jahre sudetendeutscher Arbeitsdienst*, Teplitz-Schönau 1938, s. 23–26; W. POHL, *Der sudetendeutsche Arbeitsdienst vor neuen Aufgaben*, Sudetendeutsche Monatshefte, 1938, s. 63; W. POHL, *Arbeitsdienst*, Bundesdienst. Blätter für die Amtswalterschaft im Bund der Deutschen, 1938, 7, s. 53; W. POHL, *Der sudetendeutsche Arbeitsdienst*, Deutschtum im Ausland,

Záležitost pracovní služby byla na české straně spíše vnímána jako sociální opatření, jako produktivní podpora v nezaměstnanosti, na „principu za poskytnutí finanční podpory poskytnout pracovní protivýkon“. Požadavek na plnou mzdu za vykonanou práci doprovázel diskuzi o pracovní službě až do konce republiky. U SFAD tento požadavek nebyl tak markantní. Práce byla považována za povinnou službu národu a poskytnutí oběti národu – zde ve smyslu dobrovolné práce bez nároku na finanční odměnu, bylo považováno za čest. Odměnou za vykonanou práci mělo být vědomí a uspokojení ze splnění povinnosti a tím prokázání věrnosti národu.⁸⁶ Příslušnost k německví jim velela, vykonávat povinně službu svému národu, budoucím generacím, službu *Volksgemeinschaft*.

Z výzkumu pracovní služby v ČSR se dají vyvodit další rozdíly mezi státní variantou a mezi SFAD. První ze jmenovaných pracovních služeb se podílela na realizaci velkých státních projektů, druhá své uplatnění našla v obecních projektech menšího rozsahu. Tomu odpovídala i kapacita táborů, která na jedné straně dosahovala několika set mužů (byť se jednalo o kapacitu nenaplněnou), na straně druhé několika desítek. Symptomatická je krátkodobost trvání státních pracovních táborů a zcela jejich uzavření v zimním období. SFAD vedle krátkodobě fungujících táborů vedla i některé celoročně a iniciativně hledala využití táborů pro zimní měsíce. Genderově se u Čechů jednalo o záležitost mužskou,⁸⁷ u Němců zasáhla obě pohlaví.

Jednu z ústředních příčin rozdílného vývoje pracovní služby u Čechů a u nacionálně uvědomělých Němců v ČSR, kdy na jedné straně lze hovořit o debaklu, na straně druhé o úspěšném rozvoji, lze přisuzovat odlišným nacionálním charakterům, resp. mentálním strukturám obou nacionálních společenství. K těmto soudům dospěla i německá strana uvažující o pracovní službě v podmínkách meziválečného Československa.⁸⁸ Jasně uvádí, že národní charakter Čechů údajně nevyhovoval pracovní službě. Možno však také uvést, že pracovní služba nevyhovovala charakteru Čechů. Jak citovaný německý pramen uvádí, „Čech je individualista, který nechce svůj osobní život příliš omezovat, nerad se podřizuje autoritám a postrádá pospolitostní cítění, které je pro pracovní službu určující“.⁸⁹ Konstatování absence „pospolitostního ducha a cítění“, kterými disponuje německá mládež, rovněž tak jako nedostatek „smyslu pro kolektiv“, bylo hojně uváděnými.⁹⁰

Závěr

Rok 1934 lze označit ve věci pracovní služby v meziválečném Československu za rok pionýrský. Stát zřídil první zkušební tábory pracovní pospolitosti v Čechách a na Sloven-

Jhg. 22, Januar 1939, s. 181.

86 „Denn wir haben dann das Höchste erfüllt, was Menschen überhaupt erfüllen könne; wir haben unsere Pflicht getan. Und die Geschichte wird dann künden: sie haben ihrem Volke die Treue gehalten – und das sei unser Lohn.“ – „Neboť my jsme pak splnili maximum, co lidé vůbec mohou splnit; my jsme vykonali naši povinnost. A dějiny budou později zvěstovat: vy jste zůstali věrni svému národu – ať toto je naší odměnou.“ Walter BRAND, *Die geistigen Grundlagen unserer Bewegung*, Karlsbad 1935, s. 25.

87 Prapory práce zřizované městem Praha disponovaly i tzv. dívčími družinami. Archiv hlavního města Praha, Magistrát hlavního města Prahy I, Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy, Zpráva o stavu Praporu práce hl. m. P., Pracovní pospolitosti v Říčanech, o rekreačním táboře ve St. Huti a o dívčích družinách v Přerově, v táboře IWCY, s. 4, ke dni 8. 8. 1935.

88 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, Teil B, II/Q/6–1934, Der tschechische Arbeitsdienst, s. 1.

89 Totéž.

90 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, I, Teil B, I/1–I/67, II/Q/2–17. 5. 1934, Gespräch mit Mitgliedern des tschechischen Ypsilonklubs über Arbeitslagerfragen.

sku,⁹¹ velká města jako byly Praha a Brno zřizovaly tábory pod označením Prapory práce a i soukromé subjekty, jmenovitě firma Baťa, přistoupily k výstavbě pracovních táborů. Na základě úspěšné realizace německých zkušebních táborů v roce 1933 prezentují Němci v roce 1935 projekt *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* a zřizují školicí tábor pro velitele budoucích táborů, jejichž počet rok od roku stoupal. Navíc jejich úspěšné propagandistické začlenění do aktuálního konceptu německé nacionální ideje z nich dělalo efektivní nástroj německého nacionalismu.

Pracovní tábory se nezřizovaly na zákonném podkladě. Jednalo se o administrativní opatření MSP realizující veřejné investiční akce. Z analýz pracovních projektů uložených v agendě MSP je zjevné, že kalkulace projektů určených k provedení státními tábory pracovní pospolitosti často vycházely draž než při provádění standardním postupem.⁹² Urychlené uzavření tábora na Slovensku v roce 1935 pro nezáměr a pro jeho neúčelnost, rovněž tak jako neopakované otevření tábora v Terezíně značí o neúspěchu státní snahy ve zřízení pracovních táborů pro nezaměstnanou mužskou mládež a mladé muže. Státní dobrovolná pracovní služba jako účinný nástroj návratu nezaměstnaných do pracovního procesu se neosvědčila a společně s hospodářskými pasivními, anebo mizivě aktivními bilancemi táborů musel být konstatován celkový debakl státního projektu táborů pracovní pospolitosti.

Výchovný rozměr pracovní služby do čs. pojetí prosakoval postupně a nehrál prim, jako tomu bylo u německé varianty. Do české pracovní služby se dostávaly výchovné hodnoty státoobčanské, pracovní a branné výchovy, nedokázaly však českou mládež pro pracovní službu nadchnout dostatečně. V této souvislosti německé prameny uvádějí, že toto nebylo údajně s to nahradit vyšší duševní cíle (*geistige Zielsetzung*), čímž se poukazovalo na vyšší cíl v podobě německé *Volksgemeinschaft*.⁹³ Dokladem toho byly nenaplněné kapacity táborů, jejich pasivní bilance a v podstatě i to, že nedošlo k jejich zřízení ve větším počtu. Nacionální lídři německé menšiny v Československu v problematice pracovní služby prokázaly více akceschopnosti a odhodlání, a to v takové míře, jakou jim dovozovala parlamentní demokracie republiky. Integrovaný potenciál německé nacionální myšlenky měl další důkaz své síly.

Vývoj v napjatém roce 1938, fungování táborů města Prahy a firmy Baťa vedly k obnovené diskuzi o pracovních táborech a o zavedení pracovní povinnosti.⁹⁴ Ostatně dobrovolná účast v táborech z let 1934 a 1935 byla považována za jednu z hlavních příčin jejich neúspěchu. V diskusním roce 1938 vedle sebe výrazně zaznívaly hlasy považující pracovní povinnost v republice za nemožnou, neboť by odporovala liberálně demokratic-

91 V roce 1934 se vážně uvažovalo i zřízení táborů pracovní pospolitosti na Podkarpatské Rusi v Užhorodě a v Chustu. Nicméně shrnující zpráva MSP pro pana prezidenta o pracovních táborech v roce 1934 tábory na Podkarpatské Rusi neuvádějí, zřejmě nakonec zřízeny nebyly. NA Praha, MSP, k. č. 2929, Živnostenský inspektorát v Užhorodě, Zřízení pracovního tábora v Chustu, v Užhorodě, 31. 7. 1934; Tamtéž, Zřízení pracovního tábora na Podkarpatské Rusi, v Užhorodě, 1. 8. 1934.

92 Tamtéž, k. č. 2929, Živnostenský inspektorát v Užhorodě, Zřízení pracovního tábora v Chustu, v Užhorodě, 31. 7. 1934.

93 BayHStA München, SdA, RAD, SFAD, Kameradschaftsbrief, Nr. 25. Dezember 1937, Eine Rede am 6. 8. 1934 von Werner Pohl „Historische Entwicklung und Stand der Arbeitslager-Bewegung in der Tschechoslowakei“, s. 8–9.

94 Pracovní povinnost byla zavedena v roce 1939 na základě Vládního nařízení o všeobecné pracovní povinnosti, 190/1939 Sb., ze dne 22. 7. 1939, dostupné online: <https://esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=1939s190>, [cit. 12. 2. 2019].

kému pojetí republiky a občanským právům. Požadovaly setrvání u principu dobrovolnosti. Naproti tomu pravicové síly v Československu, zejména agráři, volali po zavedení pracovní povinnosti jako povinnosti občanské, čímž by údajně demokratické pojetí občanských svobod zůstalo nedotčeno.

Symptomatické pro období 1933–1938 byly tedy dvě základní otázky. Zprvu, zda vůbec zavádět pracovní službu s její táborovou organizační strukturou, a pakliže ano, tak zda zavést pracovní povinnost, anebo nezavést. Nelze jinak než souhlasit se slovy Jakuba Rákosníka, že Československo ve věci zavedení pracovní služby zůstalo na půli cesty.⁹⁵ Až změněné podmínky po uzavření Mnichovské dohody na podzim 1938 a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava na jaře 1939 všeobecně zavádějí pracovní službu ve formě tzv. pracovních útvarů a uzákoňují pracovní povinnost. O zřízení pracovní služby pro mládež s jejím výchovným potenciálem ve smyslu Říšskoněmecké pracovní služby se na nejvyšších protektorátních místech, státní prezident a státní tajemník Úřadu říšského protektora, diskutovalo až na začátku 40. letch.

Civil labour service in the context of the *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* in interwar Czechoslovakia: the contradiction of the ideals of democracy and economic reality in the 1930s

(Summary)

The article deals with the issue of unemployment in interwar Czechoslovakia in the context of efforts to alleviate it by means of the so-called labour service and the construction of labour camps for young people, and in the national context. The introduction outlines the state of research and the latest historiography on the issue, which explains the labour service in connection with prisons for the correction of criminals from the Habsburg monarchy and forced labour camps from the time of Nazi Germany. The author wants to point out the inadequacy of research conducted in such a way. Subsequently, it presents the nature of the measures implemented against unemployment, which were entrusted to the Ministry of Social Welfare in interwar Czechoslovakia. By monitoring the implementation of the first state labour community camps of 1934 and 1935, the relative inability to carry out labour service systematically and conceptually in the conditions of interwar Czechoslovakia at the national level is covered. However, the German minority, with whom the idea of labour service carried by the vision of the German Volksgemeinschaft found a positive response with images in several dozen labour camps operated within the so-called *Sudetendeutscher Freiwilliger Arbeitsdienst* (Sudeten German Voluntary Labour Service), proved its ability of action in this area. Two basic questions were symptomatic for the period of 1933–1938. At first, whether to introduce a job service with its camp organizational structure, and, if so, whether to introduce the obligation to work or not. We can only agree with Jakub Rákosník's words that Czechoslovakia was stuck halfway regarding the introduction of labour service. Only in the changed conditions after the conclusion of the Munich Agreement in the autumn of 1938 and after the proclamation of the Protectorate of Bohemia and Moravia in the spring of 1939, labour service, in the form of so-called work units, is generally introduced and the obligation to work is enacted. The establishment of labour service for young people with its educational potential in the sense of the Reich

95 J. RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář*, s. 328–332.

SLEZSKÝ SBORNÍK CXVIII / 2020, ČÍSLO 1

Labour Service was not discussed in the highest protectorate positions, the President of the State, and the State Secretary of the Office of the Reich Protector, until the early 1940s.

